

*Заморська Л. І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВСП «Чернівецький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА НОРМА ЯК ВИРАЗ НОРМАТИВНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. Розглянуто нормативний зміст галузі конституційного права України через визначення конституційно-правової норми як фундаментального елементу системи конституційного права. Детально розглядаються поняття та основні властивості даного правового явища як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці. Визначено, що нормативний аналіз сучасного конституційного права здійснюється через розкриття нормативного змісту системи сучасного конституційного права.

Ключові слова: нормативність конституційного права, конституційно-правова норма, система конституційного права.

Постановка проблеми. Демократизація й глобалізація конституційного права в сучасному світовому процесі яскраво демонструють загальновізані та новаторські підходи до конституційно-правової регламентації соціальних досягнень людства. Ідеалізована модель конституційних начал і відносин, що безпосередньо нормативно закріплена в конституційному законодавстві та в теорії конституційного права оформилася в категорію «конституційно-ціннісна нормативність» [1, с. 166].

Аналіз останніх досліджень. Питанню нормативності конституційних положень приділяли увагу в своїх дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю.М. Тодика, В.О. Лучин, А.Б. Венгеров, Л.А. Морозова, К.О. Закоморна, Ф.В. Веніславський, В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко, М.В. Вітрук, Н.С. Бондар, У. Пройса, В.В. Речицький Р. Уітц й ін. Проте, і на сьогодні це питання залишається актуальним і дискусійним.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним і беззаперечним проявом конституційно-ціннісної нормативності в наш час, як визначають науковці, є нормативний характер системи конституційного права, без якої неможливим є існування останнього як галузі сучасного права.

Сама ж система конституційного права України сформувалася під впливом доктрини системи радянського соціалістичного права, досліджень загальної теорії права щодо системи права та окремих її елементів, а також, останнім часом – і під впливом положень зарубіжної правової науки.

На нашу думку, конституційне право як галузь права не тільки регулює особливий вид суспільних відносин, а й здійснює системоутворюючу та системопоєднуючу функції по відношенню до системи права взагалі.

На практиці маємо модель визначення системи

конституційного права України, в основі якої лежить поняття системи права, прийнятого в теорії держави і права із зазначенням, що конституційне право є галуззю публічного права [22, с. 10].

Щодо самого поняття «системи конституційного права України», то на сьогодні воно й досі залишається дискусійним. Так, зокрема, під системою конституційного права розуміють «внутрішню структуру конституційного права, що обумовлена системними зв'язками між її нормами та інститутами, які знаходяться у відповідній підпорядкованості» [20; 21], «курій права як нормативного утворення» [13, 21] тощо. Наведені визначення, без сумніву, розкривають основні риси системи конституційного права України, визначаючи саме його нормативний характер (зміст).

Як справедливо стверджує В.Л. Федоренко, первинними елементами системи конституційного права (і водночас безпосереднім проявом нормативного змісту самої галузі – Л.З.) є норми [22, 12]. Тобто система галузі, власне, і є сукупністю таких норм, які не існують як «вільні» елементи, а об'єднуються в певні групи (інститути) за своєю функціональною спрямованістю для того, щоб регулювати певні, конкретно визначені сфери суспільних відносин.

Актуалізація конституційних норм, які, як відомо, мають вищу юридичну силу: відповідно до ст. 8 Конституції України «...закони і інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії». Інакше кажучи, у разі виникнення тих або інших колізій у нормативно-правових актах, що конкретизують певну статтю Конституції, правореалізації підлягають відповідні норми Конституції [24, с. 189].

Та все ж сучасна політика істотно змінилася за своїм змістом: якщо раніше політика за допомогою обговорень і дискусій брала участь у формуванні державно-правових інститутів, то сьогодні її роль, згідно Хабермаса, полягає в тому, щоб проникнути в суть уже сталих інститутів класичної демократії, у жодному випадку не намагаючись їх змінити. На думку Хабермаса, ключовим завданням сучасної демократичної теорії і практики нібито є не зміна, а «розшифровка нормативного значення існуючих інститутів» [26, с. 450]. Як стверджує Хабермас, ця розшифровка повинна допомогти вирішити центральну суперечність сучасної політики, а саме, «напругу між нормативним саморозумінням конституційної держави і соціальною фактичністю політичних процесів, які йдуть власним порядком більш-менш у конституційному руслі» [27, с. 288]. Тому

необхідно зберігати статус-кво, оскільки апарат держави і економіка є системно інтегровані поля дій, які, начебто, вже не можна демократично трансформувати із середини без нанесення збитку їх істинній системній логіці і разом із тим – їх здібності функціонувати. Сьогодні, як вважає Хабермас, метою є вже не перебудова економічної системи, а, навпаки, «зведення демократичної дамби проти колонізаторських намірів» такої перебудови [26, 453].

Конституційні приписи (норми) регулюють фундаментальні суспільні відносини, які характеризують основоположні засади устрою суспільства і держави, визначають систему і структуру державної влади та місцевого самоврядування, основи правового статусу особи тощо. Все це зумовлює наявність у Основному Законі української держави норм, які характеризуються високим ступенем загальності. Так, наприклад, це положення Конституції, що закріплюють основні принципи права, визначають зміст правових понять та ін. По суті значна абстрактність таких норм викликає у ряду науковців сумніви щодо нормативності конституційних норм, що є неприпустимим. Саме заперечення нормативного характеру Конституції України тягне за собою зменшення її регулятивних можливостей, знижує ефективність її впливу на суспільні відносини тощо.

Як справедливо стверджують науковці-конституціоналісти В. Погорілко та В. Федоренко, норма конституційного права – це формально визначене, встановлене чи санкціоноване Українським народом або державою чи суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права, і забезпечується всіма заходами впливу, що передбачені чинним законодавством [14, с. 9]. Норма конституційного права, будучи первинним складовим елементом системи конституційного права, відображає передусім нормативний зміст і сутність цієї галузі в цілому.

Зокрема, Б.А. Страшун вважає, що конституційно-правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою в цілях охорони і регулювання певних суспільних відносин, які здійснюються через конкретні права і обов'язки та забезпечуються примусовою силою держави [6, с. 7].

В.В. Лазарєв писав, що конституційні норми встановлюють міру поведінки соціальних суб'єктів і міру їх прав і обов'язків (із різним ступенем обособленості), міру державного регулювання суспільних відносин. Вони є особливим інструментом виміру соціальних цінностей, розподілу й охорони соціальних благ. Конституційні норми містять єдиний масштаб оцінки поведінки суб'єктів права, виходять із необхідності рівного підходу до кожного з них.

На думку вченого, конституційні норми, як і всі правові норми, формулюють загальнообов'язкові правила поведінки, розраховані на певні умови. Загальний характер конституційних приписів передбачає обов'язкову однозначність поведінки неперсоніфікованих, хоча і конкретних для певного виду відносин, суб'єктів, що опинилися у юридично рівному становищі. Це створює можливість багатократної реалізації конституційних норм внаслідок повторюваності регульованих ними

суспільних відносин. Останні, визначаючи характер конституційних норм в основних, головних аспектах, не вичерпують особливостей їх юридичної природи. Важливо не тільки те, які суспільні відносини регулюються конституційними нормами, але й те, яким чином, за якими каналами і з якою ціллю конституційні норми впливають на суспільні відносини [7, с. 16-17].

Багато зарубіжних і вітчизняних вчених-правознавців присвятили свої роботи дослідженню правової природи норм конституційного права. Їх роботи були відомі ще за доби радянського права, але з отриманням незалежності колишніми республіками СРСР набули нового якісного змісту.

Конституційно-правовим нормам, як і будь-яким іншим правовим явищам притаманні свої специфічні властивості, які наділяють конституційне право нормативною сутністю (змістом). Так, зокрема, до них (ознак) належать як загальні (притаманні всім нормам права, незалежно від галузевої приналежності), так і родові (специфічні), властиві виключно нормам конституційного права.

Але слід відзначити, що Р.В. Енгибарян і Е.В. Тадевосян дали досить повну і розгорнуту характеристику особливих ознак конституційно-правових норм. Вчені вважають, що до таких ознак відносяться: а) їх особлива важливість і значимість, оскільки в них мова йде про правове регулювання особливого зрізу суспільних відносин, пов'язаних з конституційним устроєм; б) широта охоплення багатьма з них регулюючих сфер і проблем; в) порівняно значна маса норм загального характеру, котрі надто часто не лише виключають, але й передбачають видання на їх основі ще й інших норм – роз'яснюючих, конкретизуючих і розвиваючих ці загальні норми; г) значно більша, ніж в інших галузях права, питома вага таких видів правових норм, як норми-декларації, норми-принципи, норми-цілі, норми-програми, норми-визначення, норми-роз'яснення та ін.; д) перевага в них імперативного (владного) характеру правового регулювання, на відміну від дозвольного, що широко використовується в конституційному праві лише при визначенні прав і свобод людини; е) вища юридична сила більшості цих норм, наділених у своїй дії пріоритетом над іншими правовими нормами; є) часта відсутність в цих нормах таких звичайних елементів правових норм, як гіпотеза (тобто умова застосування норм) і особливо санкція; ж) особливий порядок і процедура прийняття, внесення змін і скасування цих норм порівняно з іншими правовими нормами [3, с. 22]. Зазначені ознаки дають уявлення про особливості конституційно-правових норм. І хоча деякі з наведених вченими ознак мають суперечливий і неоднозначний характер, але авторам, як на нашу думку, вдалося охарактеризувати кваліфікуючі ознаки конституційних норм.

Щодо ознак норм конституційного права України, то російські вчені намагалися їх визначити в своїх працях. На думку О.О. Кутафіна [10, с. 71-73], нормам конституційного права властиві як загальні (вони є державним велінням категоричного характеру; є правилами загальнообов'язкового характеру; існують у формально-визначеному вигляді), так і спеціальні ознаки (своєрідність структури).

Інший російський вчений-конституціоналіст В.Й. Лучін стверджує, що конституційні норми формують загальнообов'язкові правила (масштаби, варіанти) поведінки, котрі розраховані на певні умови. Загальний характер конституційних приписів передбачає обов'язкову однозначність поведінки неперсоніфікованих, хоча і конкретних для цього виду, суб'єктів, що опинилися у юридично однаковій ситуації. Це створює можливість множинної реалізації конституційних норм внаслідок повторюваності суспільних відносин, що регулюються ними [11, с. 17].

На думку Ю.К. Краснова, державно-правова норма – це різновид правових норм, що направлений на регулювання суспільних відносин, які складають предмет державного права. Державно-правова норма – це, перед усе, загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється державою і має формально-визначений характер [9, с. 30-31].

Одним із перших у незалежній Україні на монографічному рівні дослідив норми конституційного права О.І. Степанюк. Аналізуючи юридичну природу конституційно-правових норм, вчений прийшов до думки, що під цією категорією слід розуміти прийняте установчою, законодавчою, а іноді судовою і виконавчою владою правило, що опосередковано через поведінку людини регулює політичні відносини, які виникають у процесі організації та здійснення публічної влади, а також відносини цієї влади з громадянином [19, с. 11]. Отже, О. І. Степанюк поділяв позитивістські підходи в оцінці норм конституційного права. Втім, запропоноване вченим визначення конкретизувало коло суб'єктів конституційної нормотворчості.

Більш вдалими видається визначення, запропоноване В. Ф. Мелашенком у одному з перших вітчизняних навчальних посібників з конституційного права – «Основи конституційного права України». В. Ф. Мелашенко розумів під нормами конституційного права встановлені чи санкціоновані Українською державою правила, які визначають поведінку учасників конституційно-правових відносин у процесі здійснення повноваждя народу України [12, с. 31; 4, с. 18]. Це визначення не лише конкретизувало коло суб'єктів правозастосування конституційних норм, а й визначило народ України пріоритетним суб'єктом конституційної нормотворчої та нормозастосовчої діяльності.

Визначення конституційно-правової норми було вдосконалене Ю. М. Тодикою, який конкретизував не лише суб'єктів та об'єкти конституційної нормотворчої та нормозастосовчої діяльності, а й визначив механізм реалізації конституційно-правової норми та гарантії її реалізації. На думку Ю. М. Тодики, конституційно-правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою для охорони і регулювання державно-правових відносин, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави [21, с. 24-25]. Конституційно-правовим нормам, на думку вченого, притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах держави,

охороняються і забезпечуються при необхідності примусовою силою держави [5, с. 12].

Схожої точки зору дотримується і В. М. Шаповал, який розуміє під конституційно-правовою нормою правило поведінки учасників державно-політичних відносин володарювання, яке встановлюється або санкціонується державою, забезпечується її авторитетом і за певних умов – примусом. У конституційно-правових нормах виявляється державна воля, що опосередковує суспільну волю і передусім волю правлячих кіл [25, с. 13]. Втім, запропоноване визначення дещо абсолютизує роль держави і правлячих кіл в опосередкуванні суспільної волі в конституційно-правових нормах.

На думку В. В. Кравченка, конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які складають предмет галузі конституційного права [8, с. 9]. Це визначення підсилюється конкретизацією суспільних відносин, які є предметом конституційно-правового регулювання. Така конкретизація є цілком слушною, оскільки вчені часто відзначають, що нормам конституційного права властивий політичний характер [4, с. 29], але це не означає, що норми конституційного права тотожні політичним нормам. Норми конституційного права мають політичний характер лише в силу того, що предметом галузі конституційного права є, в числі пріоритетних, суспільні відносини політичного характеру, пов'язані з володарюванням. Не всі політичні відносини можуть бути предметом правового регулювання конституційного права як галузі, а рівно і предмет конституційно-правового регулювання не обмежується державно-владними суспільними відносинами політичного характеру.

Разом з тим в останній час відбувається перегляд поглядів на поняття конституційно-правової норми. Зокрема, В.Ф. Погорілко в Юридичній енциклопедії визначає, що конституційні норми – це встановлені конституцією країни правові норми, які мають найвищу юридичну силу і становлять галузь конституційного права [15, 284].

О.Ф. Фрицький зазначав, що конституційне право України, як і будь-яка інша галузь національного права є сукупністю конституційно-правових норм, у яких встановлюються формально-визначені правила поведінки учасників (сторін) конституційно-правових відносин. Їм характерні такі загальні для всіх правових норм ознаки, як: всі вони встановлюються і санкціонуються державою, забезпечуються нею і охороняються за допомогою відповідних засобів; у деяких випадках вони захищаються примусом держави; в них сформульовані офіційні, формально визначені приписи, що є обов'язковими для виконання.

Разом з тим, зазначає О.Ф. Фрицький, конституційно-правові норми мають і свої особливості. По-перше, ці норми приймаються з приводу політики, але не є її формальним виразом; по-друге, вони мають державно-владний характер і їх порушення тягне за собою конституційно-правову відповідальність; по-третє, конституційно-правові норми відрізняються від інших правових норм підвищеним ступенем стабільності і

більшим ступенем охорони з боку Конституції України; по-четверте, на відміну від інших правових норм, вони мають більшу юридичну силу і особливості предмета та метода правового регулювання [23, с. 16-17].

На думку В.Ф. Погорілка і В.Л. Федоренка, норма конституційного права, будучи первинним складовим елементом системи конституційного права відображає зміст і сутність цієї галузі в цілому [14, с. 10]. Таке визначення як найбільш повно відображає коло суб'єктів нормотворчості й розкриває витоки норми права, спростовуючи поширену в юридичній науці точку зору про виключну «монополію» держави на функцію нормотворчості. Слід зазначити, що ця точка зору послідовно проводиться авторами й у інших публікаціях [16; 17].

Заслуговує на увагу також думка Сінкевич О.В. про поняття норми конституційного права – це формально визначене, встановлене чи санкціоноване українським народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, яке регулює конституційно-правові відносини і забезпечується системою заходів державного впливу, передбачених чинним законодавством [18, с. 6].

Висновок. Таким чином, конституційно-правова норма – це формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене чи санкціоноване Українським народом або державою чи суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, що спрямоване на регулювання конституційно-правових відносин, які є предметом конституційного права, і забезпечується всіма заходами впливу, що передбачені чинним законодавством, і яке виступає нормативним відображенням системи конституційного права України.

Література:

1. Бондарь Н.С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия / Н.С. Бондарь. – М.: Норма, ИНФРА-М, 2011. – 248 с.
2. Грабильников А.В. Конституционное право Украины как отрасль права и наука: учебн. пособ. / А.В. Грабильников. – Днепропетровск, 1999. – 220 с.
3. Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право. – М., 2000. – 486 с.
4. Конституційне право України / За ред. проф. В.Ф. Погорілка; 2-е доопр. видання. – К., 2000. – 729 с.
5. Конституційне право України/ За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодика. – Х., 1999. – 658 с.
6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Под ред. Б.А. Страшуна / – М., 1996. – 110 с.
7. Конституционное право / Под ред. В.В. Лазарева/ – М., 1999. – 261 с.
8. Кравченко В.В. Конституційне право України. – К., 2000. – 318 с.
9. Краснов Ю.К. Государственное право России. – М., 2002. – 421 с.
10. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М., 2001. – 443 с.
11. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М., 2002. – 687 с.
12. Мелашенко В.Ф. Основы конституційного права України. – К., 1995. – 234 с.
13. Погорілко В. Правова система України – стан та перспективи розвитку / В. Погорілко, М. Малишко // Віче. – 1993. - № 9. – С. 19-24.

14. Погорілко В. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм / В. Погорілко, В. Федоренко // Право України. – 2001. - №11. – С. 9-14
15. Погорілко В.Ф. Конституційні норми// Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редколегія: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 3. – К., 2001. – С. 284.
16. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види // Право України. – 2002. – № 10. – С. 3-11.
17. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Хто п'є із джерела влади // Віче. – 2002. – № 6. – С. 4-9.
18. Сінкевич О.В. Норми конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2003 – 19 с.
19. Степанюк О.І. Норми конституційного права України: проблеми теорії: автореф. дис. ... к. ю. н. – К., 1993. – 16 с.
20. Тодика Ю.М. Конституційне право України як галузь права: конспект лекцій / Ю.М. Тодика. – Х., 1995. – 198 с.
21. Тодика Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. – Х., 1998. – 291 с.
22. Федоренко В.Л. Поняття системи конституційного права України / В.Л. Федоренко // Право України. – 2000. - №7.- С. 9-13.
23. Фрицький О.Ф. Конституційне право України. – К., 2002. – 535 с.
24. Юридична енциклопедія. - Т. 5. – К., 2003. – С. 189.
25. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. 2-ге вид. – К., 2000. – 264 с.
26. Habermas J. Further Reflections on the Public Sphere / Habermas and the Public Sphere / Ed. C. Calhoun. Cambridge (MA): The MIT Press, 1994. - P. 450.
27. Habermas J. Between Facts and Norms.// Habermas J. - Cambridge (MA) : The MIT Press, 1996. - P. 288.

Заморская Л. И. Конституционно-правовая норма как выражение нормативности конституционного права

Аннотация. Рассмотрено нормативное содержание отрасли конституционного права Украины через определение конституционно-правовой нормы как фундаментального элемента системы конституционного права. Подробно рассматриваются понятие и основные свойства данного правового явления как в отечественной, так и в зарубежной юридической науке. Определено, что нормативный анализ современного конституционного права осуществляется через раскрытие нормативного содержания системы современного конституционного права.

Ключевые слова: нормативность конституционного права, конституционно-правовая норма, система конституционного права.

Zamorska L. Constitutional and legal provision as an expression of normative constitutional law

Summary. Considered normative content of constitutional law in Ukraine by definition constitutional and legal norms as a fundamental element of constitutional law. Details rozhlyadayesya concepts and basic properties of this legal phenomenon both in domestic and in foreign jurisprudence. Determined that the normative analysis of contemporary constitutional law through disclosure normative content of modern constitutional law.

Key words: normative constitutional law, constitutional and legal norms, the system of constitutional law.